

Üres sír a szárszói temetőben

A harmincas évek közepén egy nyarat töltöttem Szárszón. Azóta nem voltam lent, csak József Jolán megragadó könyvének olvasásakor járta be emlékezetem a költő Golgotájának utolsó állomásait. Most, hogy újra eljutottam Szárszóra, a szelíd, hívogató tópart és a domboldal fái közt rejtőző falu nemcsak személyes emlékeket idéz a nyári délután ragyogásában. A mult foszló fátyla mögött szemem a csendes, kihalt őszi tájat keresi, az esőverte, omló vakolatú nyaralókat, a szürke, nyugtalan, kőbevesző vizet: a helyet és évszakot, amely József Attila utolsó hónapjának stílusos díszlete volt.

A motoros berrege lassít az állomás előtt. Jobbra, a tóparton elsőnek a Palota-penzió jön elének. Magas, csúcsba szökő homlokzatát a kert bokrai és friss-zöld fái rejtik. Okkersárga falában, mint napbarnított archban a szemek, vidáman ragyognak az ablakok. A nyitott, oszlopos teraszon tarka ernyők alatt gondtalan nyaralók beszélgetnek, ingujjas férfiak és barnabőrű nők, kacér rövid nadrágban. A polgári idill képe villan el ablakunk előtt, amelyből József Attila örökre ki volt zárva. A Pa-

Itt történt . . .

A motoros befut a kis-állomásra. Őrház és melléje toldott városzoba az egész. Ide érkezett meg öt éve József Attila, s ez a megérkezés mintha jelképes jelentőségű volna: a költő ösztönös védekezése a reá váró sorstól. A kiszálláskor hirtelen megbénul egész teste, s már indul a vonat, amikor nővére lerántja a lépcsőkön a kidobált csomagok mellé. Kis híja, hogy a kerek alá nem került. A leselkedő végzetet azonban legfeljebb kikerülni lehet egy darabig. Pontosan egy hónap múlva József Attila maga veti életét a sínekre.

A vonat továbbfut, a kigyúlt tömeg, amelynek itt az állomás jelenti a korzót, lassan gyűrűlni kezd. Megállok a felemelkedő sorompónál. Jobbra, a sínek túloldalán bab- és krumplibokrok, balra a Möring-vendéglő kihalt kertje, s tovább, a főutca elején: néhány kis üzlet, a fürdőhelyi civilizáció központja. Aombok közé bűvő villasor tetői felett lágyan reneg a levegő a hőségben. Egy pillanatra behúnyom a szemem, s a távolodó vonatjában idézni próbálom magam elé a decembereleji estét, hátam mögött a tó homálybavesző, félelmesen zúgó tömegét, s a néptelen főutcát, gyér lámpáival, amint szétcsapódó télikabátban fut valaki a sorompó felé. . . Vajjon emlékeznek még itt erre az estére? Megszólított egy vasutat, aki, ügylászik, hordár is egyszemélyben, tud-e valamit az öt év előtti tragédiáról?

— A József Attilát tetszik gondolni? Hogyne kérem, itt voltam

A Horváth-kert

A nyaraló barátságos, tágas földszintes épület, világossárga falai a napsütésben még vidámabbak. Semmi sem sejteti, milyen lélek-omlás zajlott le köztük. Elöl közepén és kétoldalt szobanagyságú üveges verandák, mindegyikből egy-egy lakás nyílik. A gondozott, fásbokros udvaron a bejárat mellett hosszú fedett lugas, hátul keskeny melléképület. Álmos délutáni csendül a házon, csak a középső verandában üldögél egy kis cselédeány. Megkérdelem tőle a nyitott ablakon át, hol vannak a háziak. Suttogva felel — gazdái alszanak —, hogy hátul, a konyhában van a nagyságyos asszony. Hátramegyek a melléképület felé. Barátságos, közepkorú hölgy fogad, Horváth Józsefné, a ház tulajdonosa. Mikor

elmondom jövetelem célját, friss emlékezéssel kezd beszélni József Attila utolsó napjairól, amelyeknek tanuja volt.

A költő és nővérei november közepén, az öngyilkosság előtt két héttel költöztek fel a faluba, hogy ne legyenek annyira magukban, főként Attila miatt, akinek állapota sokszor már ijesztő volt. Egyre mélyebbre süllyedt búskomorságába, képzelődései és rémképei világába. Az utolsó időben többnyire feküdt, olvasott, néha írt. Ritkán kelt fel, hogy sétáljon egyet, a mindennapi élettel egészen elvesztette kapcsolát. Enni is alig akart, szervezete teljesen leromlott. Hozzá tartozóin kívül nem érintkezett senkivel. Horváthék nagyon sajnálták, de ösztönösen féltek tőle. Néha fát vágott a verandán, ilyenkor egy pár szót váltottak vele.

Megnézzük a lakást, ahol József Attilaék laktak. Az előlő verandáról nyílik egymásba a két szoba. Az elsőbe, ahol egy nyaraló család alszik, éppen csak bekukkantunk — a kis cselédeány nagy rémulétele —, aztán hátramegyünk újra az udvarba, ahová a másik szoba ajtaja nyílik. Ez most lakatlan, kevés a fürdővendég. A félig lezárt zsalugáteres ablakon át csöndesen hull be a lombokon átszűrő fény. A bútorzat egyszerű, mint az ilyen nyári idénylakásokban, de tiszta,

barátságos minden. Középen, a falnál két fehérre festett, vassodronyos faágy, felettük havas tájkép, a mennyezetről egyszerű, régimódi kis csillár ereszkedik alá. Az ajtó mellett fehér bádorgató, a sarokban fehér szekrény. Szemközt a másik szoba ajtaja.

— Voltaképpen itt laktak — mondja Horváthné —, a másik szobában csak Etusék aludtak, különben nem igen használták, már csak a fűtés miatt sem. Ide állítottak be egy tűzhelyet, s azon főztek is. Így persze nagyon összezűföldtek, ami Attilára bizony nem

Az utolsó napok

Sok szálból szövődött a végzetes háló, de kettőt maga is megfigyelt Etus férje, egy hőmezővásárhelyi ügyvéd, nem sokkal előbb halt meg, s családját súlyos anyagi gondok közt hagyta. Így húzódtak meg a szárszói penzióban, amely még megmaradt a vagyonból, s ősszel Jolán és Attila is leköltöztek. Attila szerette sógorát, aki sokban segítette, s ha nem hal meg, talán más irányt vesz a költő sorsa. Így azonban érezte, hogy csak nyűg húga nyakán, új gond, eggyel több száj. Ez nagyon elkeserítette, szeretett volna szabadulni valahogy ebből a helyzetből, de már nem tudott.

Ez a vágy tört ki belőle, amikor december 2-án három barátja és pesti orvosa autón lejtött hozzá. Kérte őket, vigyék magukkal Pestre, de visszautasították azzal, hogy nincs hely számára az autóban, s néhány nap múlva úgys felutazik Jolánnal. Néha még feltörő önbizalmát, végső hitét veszítette el ekkor, s lehet, hogy ha barátai magukkal viszik, s mint ahogy ígérték, rendes állással, nyugodt életlehetőség biztosításával megpróbál-

A szárszói temetőben

A félig beépült faluszerű utca végén a temetőkapuban állunk. Jobbra a főutcat keresztező műút. Erre tért haza a költő utolsó szomorú sétáiból. Mintha kísértette volna a temető . . . kerítellen, szegényes földdarab a Balatonra néző homokos fennsík. Éppen olyan, ahogy Veres Péter írja: „József Attila hányatott életének stilszerű befejezése. Elhagyatott, kopár, fátlán és virágtalan dombtető, itt-ott egy-egy régi, gondozatlan sírral, korhadó fejfékkal, kidült olesó sírkövekkel. Nem hittem volna, hogy a Dunántúlon, a balatoni kultúrtájban ilyen ázsiai elhagyatottság lehetséges.” A temető minden díszé elől egy kis kápolna s középtájt egy vasrácsos családi sír. Ezzel szemben, az út túloldalán csöszház-forma, rozogajtajú kis vályogépület. Parányi ablaka nyitva van. Bent egy durván ácsolt, hosszú asztal. Ez a halottasház. Itt feküdt a temetésig József Attila öszszerezencsolt teste. Az út baloldalán

volt jó hatással. Etusnak három gyereke volt, egy nagyobb leány és két kislány. A rossz időben beszorultak a szobába, és sokat csintalankodtak. Attila ugyan nem mutatta, hogy ez zavarja, többnyire szótlanul, búskomoran feküdt. Ő ebben a szobában aludt Jolánnal.

Ki szeretnék menni a temetőbe is, megkérdelem, hol találom meg a sír helyét. Horváthné szíves készséggel felajánlja, hogy elkísér. Pontosan tudja a helyet, mert ő meghozta a sírt, és jelen volt az exhumáláskor is. Másik ruhát vesz, s már indulunk is. A villasor végén befordulunk. Útközben Horváthné elmondja, hogyan emlékszik vissza az öngyilkosság előzményeire s az utolsó estére.

ják újra sínekre, tolni vakvágányra síkolt életét, talán visszaadják önmagának és az életnek.

Amikor a vendégek elmentek, még jobban magába roskadt. Látta, hogy bezárult előtte minden visszafelé vivő út. A világban nincs már rá szükség, itt meg felesleges nyűg csak . . . A végzetes elhatározás megérlelődött benne. Nővérei aggódva, ösztönös félelemmel vigyáztak rá, pedig nagy önruralommal leplezte szándékát. Másnap, 3-án este — péntek volt — alighogy hazatért Jolánnal esti sétájából, újra elment, azzal, hogy vacsoráig jár még egyet. A főutca sarkától, amint látta, hogy jön a tehervonat, lefutott egyenesen az állomáshoz. Mintha csak percet kiszámított volna mindent. Mire utána indultak volna, már késő volt. Egy részeges, tekergő falubolondja — azóta meghalt ő is — vitte meg a szörnyű hírt. Horváthék éppen disznótörben voltak egy ismerősüknél. A bolond odarohant értük is. Torkukon akadt a falat, amikor berontott. Siettek rögtön haza, hogy a szerencsétlen családnak segítségére legyenek.

a református, jobbra a katolikus temető. Egy-két ványadt bokor pihenteti a szemet a kiaszott füvel borított domboldalon. A homok hepehupái közt elvesznek a behorpadt sírok, földbesüppedt fejfék. Virágot jóformán sehol sem látok, mintha az éltők egészen elfeledkeztek volna halottjaikról. Rajtuk kívül egy lélek sem jár a temetőben, pedig vasárnap délután van, falusi nénikiek temetőlátogatás ideje.

Végigmegyünk az úton a temető végére, amely már lefelé lejt. A dombhajlás túlsó oldalán krumpli-földek, szőlők zöldelnek. Balra, a távolban a tó gyöngyházzsínben játszó, csendes tükre dobja párszán ragyogó fényét az égre. Az egyetlen szépség ebben a sivárságban.

A református temető vége felé megállunk.

— Itt volt a sírja — mutat Horváthné az úttól második, besüppedt sírgödörre.

Látszik, hogy nemrég ásták ki,

berogyott széle élesen elvágik a földtől. Gaz nőtte be az egészet, közepén egy koszorú rozsdás drótvasa hever. A kezdetleges, öregbefűs fejfa nincs már a sír mellett. Elvitték azt is. Pedig itt kellett volna hagyni, hadj jelölje a költő első nyugvóhelyét azok számára, akik elzárándokolnak emlékéhez.

— Vasárnap volt a temetése — folytatja kísérem. — A református pap temette, nagy beszéddel. Szinte az egész falu kijött, pedig zuhogott az eső. Megéreztek az emberek, hogy nem mindennapi embernek szól az utolsó tiszteletadás. Pestről csak a barátai jöttek le néhány autóval.

Csendesen állunk egy darabig. Nézem a sírgödör besüppedt négy-szögét s rajta a kopár gázt s a távolban fénylő Balatont. Sírokra gondolok, magyar költők nyugvóhelyére, szerte a hazában: a segevári tömegsírra, Bessenyei pusztakovácsi sírhalmára, amelyet feltúrtak a díszítők, magányos sírokra kis falusi temetőkben, Hanván, Csekén, Pusztakamaráson . . . Azt hiszem, egyikük nyugvóhelye sem ilyen szomorúan sivár és ilyen fenégesen magányos.

— Érdeklődnek még utána az emberek? — kérdelem.

— Míg itt feküdt, fel-felkereste néhány író, fiatal rajongója, feljöttek hozzám is. De lassan feledésbe merül itteni emléke.

Lábammal szürkére festett, esőverte deszkadarab hever, vagy félméter hosszú.

— Mi ez? — kérdelem.

Horváthné jobban megnézi:

— A koporsó egy darabja. Az exhumálás után, ügylászik, itt maradt, pedig a tisztiorvos mondta az embereknek, hogy égessek el.

— Hogyan történt a koporsó kiemelése?

— Csak véletlenül tudtuk meg, hogy május 2-án, csütörtökön lesz az exhumálás. Az uram csütörtökön találkozott a temetkezési vállalat emberével, tőle hallotta. Írtam mindjárt a József-nővéreknek, akikkel elköltözésük után is fenntartottuk a kapcsolatot, de ügylászik később kapták meg a levelet, mert már nem tudtak lejönni. Így aztán én mentem ki szombaton délelőtt a temetőbe, hogy legalább képviselje valaki a családot. Pestről nem volt itt különben senki, csak a vállalat embere. Délelőtt 10 órakor kezdték kiásni a sírt, zuhogó esőben. Nehezen ment a munka, csak déljájt érttek le a koporsóhoz. Itt az a szokás, hogy a sír aljában oldalt bemélyedést ásnak, s ebbe a kis fülkébe teszik a koporsót, deszkával elzárva. Így aztán csaknem épségben emelték ki. Még a papírbetűk is olvashatók voltak az oldalán: *Élt 32 évet*. Alig voltak fent az emberek, a nagy esőtől beázott gödör beomlott. Szerencse, hogy nem kívánt a sír újabb áldozatot.

A koporsó felnyitásával várnunk kellett, mert a járási tisztiorvos déle regéte érkezését Tabról, de autója elrekedt a rossz úton, s csak 2 óra tájban ért ide. Kérdezte, hogy ki képviseli a családot az agnoszkálásnál. Mondtam, hogy nincs itt más, csak én. Kétségtelenül ráismertem József Attilára a holttestben. Egészen összezűgörodott, elporladt már, de koponyáján a haj egy része még megvolt. Sötétkék ruhája, harisnyája, amelyben eltemették, eléggé épségben maradt.

A koporsót betették egy bádorgatóba, de magasabb volt, ezért lefeszítették belőle egy darabot. Így maradt itt ez a deszka. Az egészet Pestről hozott nagy koporsóba helyezték, és Szemesre vitték a vasúthoz. Ott voltam Pesten is a temetésen. Most már méltóbb helyen pihen végre. És milyen különös: ott is zuhogott az eső, akárcsak az első temetésen és az exhumáláskor. Az ég is háromszor siratta meg.

Órára pillantok. Sietnem kell, hogy elérjem a vonatot. Lehasítok egy darabot a koporsódeszkából, elbúcsúzom a költő emlékének kegyeletes őrzőjétől, s lemegyek a vasúthoz. Az állomás környéke még mozgalmassabb, mint jövet. A tömeg vidáman hullámszik a sorompó körül. Mikor kerül ide egy kis emlékoszló, hogy legalább egy percet megállítsa az embereket a költő tragikumára? Csak a lehunyt nap emlékezik: sugarai ott villognak a sínekben, amelyekre a költő vére ömlött, s az aranypáris kőbe vesző sínpár mintha tüzes nyílként mutatná útját visszafelé, a halhatatlanságba.